

Olvasóportrék 2000-ben

KAMARÁS István

Az olvasás szó jelentése az évszázadok során egyre bővült. Az értelmezés, értékbefogadás, művelődés, szocializáció, tájékozódás, tanulás, szórakozás, könyvhasználat a jövőben remélhetően egyre gyakrabban állnak össze olvasói szerepkészletté.

A vizsgálódás középpontjába - a gazdag jelentéskört valamelyest leszűkítve - a szépirodalom olvasását állítom. Ez az olvasmányfajta teszi ki ma Magyarországon az olvasmányok háromnegyedét. Kissé leegyszerűsítve, a regény jövőbeli olvasóinak portréit próbálom felvázolni. Hogy beléjük ne gubancolódjak, el kell vágnom szoros összefüggések szálait, s zárójelbe kell tennem többek között a szépirodalom-olvasók tévé néző, könyvhasználó, újságolvasó énjét.

I. HÁNYAN OLVASNAK 2000-BEN?

Tucatnyi egymást ellenőrző becslést készítettem a mult-jelen és a közel-mult-jelen tendenciáinak eléggé mechanikus meghosszabbításával. Vektoraik eredője nagyjából azonos irányba mutat: az ezredfordulót elkerülve a jövő százada közepé felé.

1. 26-27 év átugrásához elég messziről kell nekifutni. Talán a 19. század elejéről kellene elindulni. Erről az időszakról csak annyit állapítsunk meg, hogy a magyar olvasóközönség kényelmesen elért volna a Népstadionban. Közelítsük meg 100 évre a jelent. 1873-ban az analfabéták nagy aránya miatt a lakosságnak csak kisebbik felét lehetne uralkodói rendelkezéssel rendeletolvasásra kötelezni. Száz éve 53, hatvan éve 33, negyven éve 15, harminc éve 13% volt az analfabéták aránya. A felszabadulást követő években az analfabéták aránya viszonylag hamar elhanyagolható hányaddá zsugorodott. Ma Magyarországon az irni-olvasni tudó nem olvasók aránya 30-35%. A fél-analfabéták száma csak lassan fog csökkenni, s lehetséges, hogy 27 év sem lesz elegendő ahhoz, hogy eltűnjenek. Ez - vagyis az olvasás - a dolognak csak egyik oldala. Az olvasáshoz irni is kell tudni, az értelmező olvasáshoz önkifejező írásra is szükség van, s ennek meghonosodásához jóval több időre van szükség, mint amennyi az ezredfordulóig hátra van.

2. 1930-ban a munkások 30-35% - a olvasott évente legalább egy könyvet, 1968-ban 60-65%-uk. Ilyen ütem mellett 2015-20-ra lesz minden munkás olvasó. De van olyan réteg, amely a munkásokhoz képest ma még 20-30 évvel van lemaradva, így a jövő század közepére várhatjuk azt, hogy nagyjából az egész irni-olvasni tudó lakosság odaállhat az olvasóportrét készítő komputer elé.

3. Ugyanez az eredmény jön ki akkor is, ha a mai átrétegződési arányok szerint vázoljuk fel az ezredforduló társadalmának szerkezetét.

Ha 2000-ben is csak 9% válik a munkásapák fiaiból értelmiséggé, mint ma, s az egyéb "kilépési arányok" sem változnak, az értelmiségiek aránya az 1970-es 5%-ról 11%-ra nő. 30-24%-ra csökken a segéd- és betanított munkások aránya, 24-ről 16-ra fogy a mezőgazdasági fizikai dolgozóké. Mindez csak 5%-kal növelné 2000-re a könyvet olvasók és a rendszeres olvasók arányát.

4. A gazdasági helyzet alakulásából kiindulva optimisztikusabb becslések az ipari és mezőgazdasági betanított- és segédmunkások arányának 25-30%-os csökkenésével számolnak. Ez azonban nem emelné kétszeresére az olvasógyarapodás arányát, mert ennek a becslésnek sem felhőtlen az optimizmus: számolni kell a "gombcsavaró" szakmunkások és az alacsony szellemi tartalmu "szellemi" munkát végzők arányának növekedésével is. Ezt figyelembe véve csak a "bűvös" 2040-50 körüli időszakra képzelhető el, hogy a munkások elérik az értelmiségiek által már ma elért 95%-os olvasói arányt és a 65-70%-os rendszeres olvasói arányt.

5. A következő tizenöt évre készített távlati tervek, az iskolai végzettség összetételének arányai alapján - ismét változatlan ütemű fejlődést feltételezve - 2000-ben az aktív keresők fele rendelkezik majd érettségi bizonyítvánnyal. Ez csak ahhoz elég, hogy az ezredfordulón a lakosság háromnegyed része olvas szépirodalmi könyveket, s kettőtöd része lesz rendszeres - mondjuk évente legalább 20 könyvnek megfelelő olvasmányt elfogyasztó - olvasó. Ha az érettségizettek növekvő aránya mellett a 8 általánost végzettek egyre nagyobb hányadával is számolunk, a kép valamivel kedvezőbb lehet.

Mindez, hangsúlyozni kell, meglehetősen mechanikus, egydimenziós extrapolálások terméke.

II. MIT OLVASUNK 2000-BEN?

1. A KÖNYVKIADÁS SZERKEZETE

A kiadott szépirodalmi művek értékszintje 1911, 1941 és 1971-es adatok alapján lassan emelkedik. Óvatosságra intenek a fejlődés egyenetlenségei, főleg ha ilyenek éppen a legutóbbi időszakban is észlelhetők. 1938-ban a szépirodalmi művek egyharmada, a példányok kétharmada ponyva. 1969-ben a művek 7, a példányok 30%-a tartozott a járulékos (megtűrt, giccsadós) művekhez. A járulékos könyvek közé nem számított, de a kritika által álirodalomnak tekintett művek példányszáma jelentősen növeli ezt az arányt. Az utóbbi években csökkent a járulékos művek aránya, a járulékosok közé nem számított gyenge irodalomé viszont maradt az előző évek szintjén.

A siker könyvek összetétele feltehetően 2000-ban sem fog jelentősen megváltozni.

1971-ben a lakosság 52%-kal költött többet könyvre, mint 1965-ben. A szépirodalmi művek példányszáma 22, az ismeretterjesztőké 34, a tudományos műveké 92%-kal emelkedett hat év alatt. A könyvvásárlás súlypontja az ismeretközlő irodalom felé tolódik el, de nem csökken a szépirodalom kiadásának és vásárlásának volumene. Az ismeretközlő irodalom nem szorítja ki a szépirodalmat, legalábbis annak értékes változatát nem, mert az olvasók többségénél az ismeretközlő irodalom és az értékes szépirodalom olvasása

együtt jár. A megvásárolt ismeretközlő könyvek arányának növekedése önmagában még nem bizonyítja egy harmónikusabb olvasmányszerkezet kialakulását. Az ismeretközlő művek jelentős része még csak szakértők szűkebb köreibnek "megrendelésére" készül.

A kiadott szépirodalmi és ismeretközlő könyvek számának alakulása kissé módosítja az előbb felvázolt képet. A megjelenő tudományos művek sokfélesége már korántsem nő olyan ütemben, mint példányszámuk. Leggyorsabban az ismeretközlő művek sokfélesége nő, a szépirodalmi műveké általában 5-6 éve stagnál, csak a mai külföldi irodalom képez kivételt.

Az 1961-ben kiadott művek számát véve 100%-nak, a kiadványok sokféleségének alakulása 1971-ben így fest:

ismeretterjesztő művek	140%
tudományos művek	129%
szépirodalmi művek	102%
ebből mai külföldi irodalom	121%

2. A DIVATOS OLVASMÁNYOK SZERZŐI

Mivel a divat és az izlés egymást részlegesen átfedő kategóriák, többet árulna el az olvasói izlés alakulásáról a mindenkori legnépszerűbb könyvek, vagyis a mindenkori divat összehasonlítása. A mult témáiból csak a könyvtárakban legnépszerűbb szerzők névsorát sikerült felszínre hozni 1911-ből, 1934-ből és 1964-ből.

1911-ben 263 közművelődési könyvtár, 1934-ben a Fővárosi Könyvtár összes kerületi könyvtára, 1964-ben - az 1934-es felmérés megismétlésekor - a fővárosi hálózatot reprezentáló 12 könyvtár szolgáltatott nem egészen egynemű, de kritikusan összevethető adatokat.

Mindhárom alkalommal Jókai állott az első helyen, Mikszáth és Gárdonyi kitartott mellette a legnépszerűbb tíz író között. A többi 7-7 író elég jól jellemzi a három időszak divatját.

1911	1934	1964
4. Herczeg	Herczeg	Verne
5. Verne	Móricz	Móricz
6. Gaál M.	London	Zola
7. Benedek E.	Csathó K.	Balzac
8. Eötvös K.	Galsworthy	Passuth
9. Vas G.	S. Lewis	Mann
10. Jósika	Zilahy	Maupassant

A husz legnépszerűbb szerzőt figyelembe véve a külföldi írók emelkedő aránya a leghatározottabban kirajzolódó tendencia: (1,0; 3,5; 4,5), az értékes irodalom aránya csak szerényebb mértékben nő (1,00; 1,10; 1,25). Az izléstörténet legnagyobb eseménye manapság a még mindig uralkodó Jókai (és társai) népszerűségének gyorsütemű csökkenése.

1970-ben 100 könyvtár közül csak 28 említette a legnépszerűbb írók között Jókai Mórt és 50 könyvtár Jókai Annát. Az öreg Jókait Berkesi, Dallos, Cusack, Hemingway, Moravia, Remarque, Szabó M. és Szilvási előzte meg a

fiatal Jókain kívül. Mindez azonban csak az olvasótábor egyre növekvő, de még mindig kisebbik felét kitevő könyvtárhasználó hányadának izlését jellemzi.

3. KÉT OLVASÓ TÖRTÉNETE

Mivel különböző időszakok irodalmi izléséről összehasonlításra alkalmas szociológiai és szociálpszichológiai kutatási adatok a régebbi időkből nem állanak rendelkezésünkre, főhelyre lépnek a kiegészítő illusztrációk. Két munkásolvasó portéját mutatom be, melyek a harmincas évek végén készültek, s kiegészítem nyomozásaim eredményeivel: hogyan változtak vonásaik 30 év elteltével.

E. András 39 éves vidéki fűrészipari munkásnak 1939-ben két gyermeke volt, de mindkettőt az állami menhely gondozására kényszerült bizni. Lakása szobából és verandából állott. Feleségével együtt - aki egy helybeli papucskészítő üzemben dolgozott - havi 112 pengőt kerestek, amikor dolgoztak, mert E. András az előző évben 6 hónapot volt munka nélkül. Gyermekeiket csak negyedvenként tudták meglátogatni, de egyszerre csak egyikük. Egyik szokásos vasárnapjának napirendje így festett: 6-kor kelt, reggelire hagymát evett kenyérral, de keveset, mert gyomorbeteg volt. Délelőtt otthon heverészett, templomba nem járt. Ebédre káposzta és füstölt csülök volt. Délután otthon hegedült és a szomszédokkal beszélgetett. Ujságot nem vásárolt, a házigazdától kérte el esténként a Délmagyarországot. Azon kívül néha izgalmas ponyvaregényt is olvasott. Nagyon szerette Jókait, de nem jutott hozzá műveihez. Moziba 6 év óta - mióta megnősült - nem jutott el. Színházban még soha életében nem volt. "Azt hiszem később sem volt, legfeljebb kulturházban, műsorokon, de a moziban minden műsort megnézett" - emlékszik E. András lányára apjára, aki 1965-ben halt meg 65 éves korában. Élete végéig ugyanazon a munkahelyen dolgozott, öt évig függetlenített szakszervezeti vezető volt, azután, nyugdíjba menetele előtt két évvel, 1959-ben, visszament a brigádba. Nagyon sokat olvasott: "Elejétől végig a Délmagyarországot, az Élet és Tudományt és Jókait. Minden könyvét megvette. Elolvasott sokat azok közül is, amiket mi hoztunk haza a könyvtárból. Ő iratott minket be, de ő nem járt, mert egyszer a könyvtáros tett valami megjegyzést Jókaira." Lánya óvónő lett, de jelenleg adminisztrátor, mert így 700 forinttal többet keres. Nagyon szeret színházba járni, két bérletet is váltott a szegedi Nemzeti Színházba. A televíziót azért nem szereti, mert amikor megbeszéljük a műsorokat, mindig összevesznek a férjével. Szabó Magda, Szilvási Lajos és Jókai Anna könyveit szereti legjobban. Szereti a verseket, főleg hallgatni, ilyen lemezei is vannak. E. András fia 40 éves, Budapesten él, munkavédelmi előadó egy vegyipari üzemben, ahol 1968-ig mint szakmunkás dolgozott. Azzal magyarázza apja Jókai-rajongását, hogy a "munkahelyén szerzett idegességét vezette le vele. Ha nem megy el a kedve a politikától, nem vette volna elő többé Jókait, mert már egészen más könyveket olvasott." Hogy mik voltak ezek, arra nem emlékszik. Ő az utleírásokat szereti legjobban, kedveli a sportolókról és hadvezérekről szóló könyveket is. "Nem szégyellem, de elejétől végéig elolvasom a Nők Lapját és a Magyar Ifjuságot. A tévében nehezebb műsorokkal is megpróbálkozom, mert azokat bármikor el lehet zárni, de könyvet elből nem hagynék abba. Ujabban elolvasok néhányat a 16 éves fiam olvasmányából. A Hemingway néhány könyve tetszett is."

"Munka nélkül vagyok már nyolc hónapja. Nem tudok tanulni. Hazavittem egy könyvet a múlt héten a könyvtárból, de a betük összefolytak a szemem előtt, nem is veszem észre, hogy mit olvasok. Aztán összeszedem magam, látom a mondatokat, de nem értem, nem marad meg bennem semmi" - panaszkodott 1938-ban egy 17 éves munkáslány. Ma egyik kulturális intézményünk belső revizora. Számviteli főiskolát végzett. Férje jogász, tanácsapparátusban dolgozik. Ugy érzi, nem változott lényegesen olvasóportréja, mert már akkor, 1938-ban, benne volt a vágy, hogy elolvassa azokat a könyveket amiket aztán később valóban elolvasott. A szépirodalomból a "nem túl modern mai könyveket" szereti: Böllt, Semprunt, Styront például, de nem szereti Beckettet, Salingert és más írókat, a Modern Könyvtárból. Szereti azokat az ismeretterjesztő könyveket amelyek emberi problémákkal foglalkoznak, legyen az építészet, földrajz, biológia. Öröknyt is szereti, és inkább "ravaszul elbujtatva" érzelmesnek tartja, mint groteszknak. 12 és 14 éves gyermekei modern gyermekkönyveket és már felnőtt irodalmat is olvasnak, az ifjúsági regényeket egyszerűen kihagyták. Mándy könyveit szerették a gyermekkönyvek közül, bár véleménye szerint ezek inkább felnőtteknek valók, de legalábbis neki nehezek.

4. OLVASÓRÉTEGEK VERSENYE

Bár erős túlzás lenne azt állítani, hogy a munkásolvasók a "mi van"-t, az értelmiségi olvasók a "mi legyen"-t modellezhetnék, tény, hogy az előbbieket képviselhetik ma Magyarországon leginkább az átlagolvasót, s az értelmiség olvasói portréja közelíti meg leginkább az ideálist.

Az utóbbi tíz évben mind a munkások, mind az értelmiség legdivatosabb olvasmányai között növekszik a mai írók, de közöttük elsősorban a kortárs magyar lektűrirodalom aránya. A munkások körében legnépszerűbb 10 szerző között 1962-ben és 1968-ban is szerepel Jókai Mór, Móricz, Gárdonyi és Tolsztoj. 1962-ben Mikszáth, Verne, Dumas, Zola, Hugo és 1968-ban Rejtő, Berkesi, Dallos, Szilvási, Passuth és Dold-Mihajlik szerepel mellettük. Az 1968-as csoport határozottan gyengébb. Ebből még nem következik vaszigorral, hogy a munkásolvasók irodalmi ízlése romlott volna, csupán avval a lehetőséggel kell számolni, hogy a divatos lektűrök nyomása alatt az ízlés megroppanhat.

A legolvasottabb tíz szerző alapján a "jövő munkásai", a 16-30 éves, átlagosnál magasabb végzettségű munkások irodalmi ízlése sem mutat sokkal biztatóbb képet, hiszen csupán annyival tér el az összeségtől, hogy Passuth és Dold-Mihajlik helyett Verne és Hemingway szerepel.

Az értelmiségieknél hasonló a helyzet, az 1968-as év legdivatosabb olvasmányai közül Jókai, Tolsztoj és Németh László 1962-ben is szerepeltek, de Berkesi, Dallos és Passuth helyén 1962-ben Mikszáth, Zola és Móricz állt.

Mindkét rétegnél növekedett az olvasott művek sokfélesége, az olvasás terjedelme.

1962-ben a munkás olvasmányok 12, az értelmiségi olvasmányok 7%-át tették ki Jókai művei. Ez az arány hat és fél év alatt mindkét rétegnél a felére csökkent. Hogy ez nem csupán Jókai csökkenő népszerűségének hanem az olvasmányélményben mutatkozó készlet növekedésének jele, azt az is bizonyítja, hogy a tíz legolvasottabb könyv 1962-ben a munkások olvasmányainak 31%-át tette ki, 1968-ban pedig már csak 19%-át. Az ér-

telmiségnél ebben a vonatkozásban nem tapasztaltunk ilyen jelentős változást (20%-ról csak 15%-ra csökkent ez az arány).

A munkásolvasóknál gyorsabban növekszik az olvasott szépirodalmi művek sokfélesége, mint az értelmiségnél. Az értelmiségnél több sűrűsödés alakul ki a nagyobb számú divatos szerzők közül. Ez is utal arra, hogy ennél a rétegnél - különösen a zártabb kört alkotó, vidéken élő értelmiségnél - erőteljesebben érvényesülnek az izlést szabályozó csoportnormák. Az olvasmányok terjedelmének növekedése azonban nem töretlen folyamat. A Jókai és a romantikus góc ritkulását újabb gócok kialakulása kíséri. Újabb sűrűsödések, aránytalanságok jönnek létre valamennyi rétegnél az olvasmányszerkezetben.

1968-ban a 2000 munkásolvasó által említett 6000 legkedvesebb olvasmány között például 660 esetben szerepelt kortárs magyar író műve. Ez a több mint félezer olvasmány azonban mindössze 58 szerző 92 műve, s a 660 szavazat 44%-át egymaga Berkesi kapta.

A két réteg izlése közötti különbség csupán ebben a tekintetben - az olvasmányok sokféleségénél - kevés. Ha a maradandó élményeket vesszük alapul, már nő a fajtakülönbség is, hiszen a tíz leggyakrabban említett kedvenc mű a munkásoknál a legnagyobb élmények 26, az értelmiségnél 12%-át teszi ki. Ennél valamivel kisebb, de jelentős a különbség a szépirodalmi olvasmányok között található értékes irodalmi művek arányánál. Ez a legkedvesebb olvasmányok között az értelmiségiekénél 70%, a munkásoknál 45%. Jól jelzi a két réteg izlésszintje közötti különbséget az olvasmányok között található értékes művek további bontása. A romantikus, a klasszikus realista és a modern művek aránya a munkásoknál 5: 3: 2, az értelmiségnél 2: 3: 5. Ezeknek a különbségeknek elmosódásához fél évszázad sem elegendő. Az izlésolló nyílása szűkül ugyan, de a két szár által bezárt szög gyors csökkenésére, - a társadalmi-gazdasági feltételek által meghatározott életmód serkentő-visszafogó hatását figyelembe véve - nem számíthatunk. Ha ismét a 21. század közepére tesszük azt az időpontot, amikor a munkások ebben a maratoni olvasásversenyenben erősen megközelítik az értelmiséget, akkor nem arra gondolunk, hogy a munkásság egésze egy bizonyos évben eléri az értelmiség egészének izlését. Különböző színvonalú edzőtáborokban felkészülő munkáscsapatok versenyeznek különböző felkészültségű értelmiségi csapatokkal. A fővárosi gimnáziumi tanárok és a kisvárosi tanítók csapata között például legalább akkora különbség van, mint a fővárosi munkásszármazású szakmunkások és a kisvárosi parasztszármazású betanított munkások csapata között.

5. ISMERŐS OLVASMÁNYOK ÉS OLVASÓK 2000-BŐL.

A munkások irodalmi olvasmányainak 50, az értelmiségiekének 70%-a mai (legfeljebb 25 éves) irodalom. Ha az olvasmányszerkezetet - ismét önkényesen - változatlanak képzeljük el - pedig valószínűnek látszik, hogy a kortárs művek aránya növekedni fog -, a 2000. évben a munkások olvasmányainak csak fele, az értelmiségiek olvasmányainak kevesebb mint harmada lesz ma ismert mű. Ezért is roppant nehéz élethű portrét festeni az ezredforduló magyar olvasóinak napi olvasmányairól. Könnyít a gondokon az, hogy az izlést jobban jellemző maradandó olvasmányélmények kevéssé mulandók, "átlagéletkoruk" mindegyik olvasórétegnél jóval magasabb, mint a mindenkori

napi olvasmányoké. Így - az egyszerűség kedvéért - továbbra is változatlan olvasmányszerkezetet feltételezve - a 2000. év olvasóinál a nagy élmény háromnegyed része valószínűleg ismerős lesz számunkra.

Hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy a tudományos fantasztikus regények szereplői és fiaink mellett mi magunk leszünk a 2000. év főszereplői, méghozzá nagyjából még 1970-es "évjáratu" szokásainkkal, izlésünkkel. A KSH egyik (optimistább) népesség-előreszámítása szerint az 50 éven felüliek, vagyis az 1973-ban már nagyjából kialakult izlésük aránya a felnőtt lakosságban 40% lesz 2000-ben. A több mint másfél millió 50 évnél idősebb olvasó - a mai olvasói arányokat véve alapul - az olvasótábornak azt a negyedét teszi ki 2000-ben, akiknek izlése valószínűen nem fog jelentősen különbözni a mai 25-50 évesek izlésétől. Ennek a másfélmillió embernek például valószínűleg csupán ötöde fog nagy élményei között olyan - mai értelemben vett - modern stílusú, formájú, szerkezetű, szemléletmódu regényeket említeni mint Bulgakov, Camus, Semprun, Faulkner, Mándy, Déry vagy Sánta regényei. Ehhez a 2000-ben is 1973-as izlésű 27%-hoz "némi rosszindulattal" hozzávethetjük az 1973 előtt érettségizett, 2000-ben 45-50 éveseket, akiknek irodalmi izlését 1973-ban már nagyjából "beállították" a különböző társadalmi hatások és intézmények. Az ezredforduló olvasótáborának csupán kétharmadánál remélhetünk nagyobb valószínűséggel más, remélhetően magasabb szintű irodalmi izlést.

6. KÜLÖNBÖZŐ OLVASMÁNYTIPUSOK ESÉLYE AZ EZREDFORDULÓN

Becsléseim alapján az ezredforduló olvasmányainak kisebb, a nagy élményeknek nagyobb része ismerős lenne számunkra, ha most villámlátogatást tehetnénk a jövőbe. Kérdés, mely művekkel találkozniunk gyakrabban, melyekkel ritkábban, ha faggatni kezdenénk olvasó utódainkat.

Gondos Ernő Izlésalakzatok című könyvének táblázatai 333 mű olvasottságának, kedveltségének és hatásosságának (olvasóikhoz képest a tetszéssel fogadók aránya) mutatószámait is közlik a különböző nemű, koru, foglalkozású és iskolai végzettségű olvasók körében. Ha egy mű a magasabb végzettségűek körében hatásosabb, akkor úgy vélem, biztató jövőt jósolhatunk neki egy olyan időszakra, amikor az olvasók átlagos iskolai végzettsége magasabb lesz. Az adatok alapján egyértelműen felfelé ível a növekvő iskolai végzettség mellett a mai modern irodalom olyan viszonylag közérthető alkotásainak pályája, mint Németh L., Cseres, Sánta, Darvas, Beauvoir és Salinger művei.

A művek hatásfoka (a tetszéssel fogadók aránya olvasóik számához képest) különböző végzettségű rétegeknél

	5-7. ált.	8. ált.	érettségi	egyetem
Cseres: Hideg napok	13%	17%	20%	28%
Sánta: Husz óra	13%	17%	18%	26%
Beauvoir: Egy jöházból való urilány	13%	13%	20%	26%
Salinger: Zabhegyező	18%	29%	29%	35%

Valamivel kisebb, de még komoly esélye van Knight, I. Shaw, Bek, Merle, Bates, Hemingway főképpen háborus tárgyú, cselekményes műveinek és hasonló

műveknek. A XIX. és a XX. század realista alkotásainak jövője bizonytalanabb, mivel a magasabb végzettségű olvasók között nem minden esetben magasabb ezeknek a műveknek a hatásfoka. Mann, Hemingway, Martin du Gard és Dosztojevszkij műveinek szép sikereket jósulhatunk az ezredforduló olvasóinál. Stendhal, Mikszáth, Zola, Gorkij, Solohov és Steinbeck műveinek jövője felhősebbnek ígérkezik. Jókai, Hugo, Gárdonyi, Scott, Dumas és Bronte műveinek hatásfoka az iskolai végzettség növekedésével határozottan csökken. (Kárpáthy Zoltán: 36 - 36 - 22 - 18%, Ivanhoe: 45 - 29 - 15 - 16%.) Hasonló a helyzet a huszas-harmincas évek nagy bestsellereinél, Mitchell, Cronin, Gulácsy és Zilahy műveinél. A hadállásait szemlátomást makacsul tartó Elfújta a szél hatásfoka a négy növekvő iskolai végzettségi foknál: 51 - 46 - 40 - 36%.

A romantikus művek pályája lefelé ível, a kortárs magyar lektűr é lefelé zuhan, ha az iskolai végzettség és hatásfok koordinátaival rajzoljuk fel jövőjük vonalát.

A művek hatásfoka

	6-7. ált.	8. ált.	érettségi	egyetem
Berkesi: Huszvévesek	43%	35%	21%	14%
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	45%	40%	26%	23%
Szilvási: Egyszervolt szerelem	33%	25%	16%	11%
Passuht: Megszólal a sirvilág	36%	31%	29%	22%

Mindez persze csak lehetőség, hogy komoly valószínűséggé váljon, annak az iskolai végzettség pályájának gyors felfelé ívelése a feltétele.

7. AZ OLVASÓK TERVEI

1800 könyvtárhasználót vallattunk kétszáz irodalmi mű olvasottsága és kedveltsége felől, aztán a még nem olvasott művekkel kapcsolatban tettük fel ezt a kérdést: Szándékában áll-e elolvasni a jövőben? Elsősorban annak a 450 olvasónak a tervei érdekesek, akiknek izlésszinjét a lektűrrel jellemezhetjük. Ezeknek az olvasóknak a nagyobbik fele (57%-a) tervezi elsősorban olyan művek elolvasását, amelyek eddigi értékállításukhoz képest magasabb esztétikai értékrendet képviselnek.

Egy kísérlet során 137 olyan olvasónál vizsgáltuk meg a magas szintet jelentő esztétikai értékek esélyét, akiknek irodalmi izlését a "lektűr" és a "romantika-flektűr" képletekkel lehet leírni. 1200 olyan kísérleti olvasmány sorsát kísértük figyelemmel, melyek értékállításukban még nem honos értékeket képviseltek. A kísérleti személyek - többségükben munkások - fele tétlesséssel fogadta az olvasmányaik között még alig, vagy egyáltalán nem található klasszikus realista és közérthetőbb modern műveket, például Bates, Dreiser, Fekete Gy., Jókai A. Kodolányi, Hemingway, Mailer, Moravia, Merle, Móricz, I. Shaw, Steinbeck, Szabó M., Tolsztoj regényeit. A kísérleti alanyok egyötöde pedig már olyan, nagyobb befogadói felkészültséget igénylő vagy szokatlan szemléletű, formájú, szerkezetű műveket is kedvezően fogadott mint Dosztojevszkij, Dürrenmatt, Beckett, Golding, Kertész Á., Lengyel J., Németh L., Mann, Salinger, Sánta, Semprun és Sarkadi regényeit.

III. ELŐREHOZHATÓK-E A HATÁRIDŐK?

Az ezredforduló olvasóportréi sokak számára kiábrándítóan, és egyben kijózanítóan ismerősnek tűnhetnek. Vajon felgyorsítható-e a mult és jelen kezdősebessége alapján meglehetősen lassunak becsült fejlődési tempó? Előrehozhatók-e a határidők?

Az alkotói jellegű, a személyiség és a társadalom alakításában "résztevő" olvasás meghonosodásához olyan éghajlat szükséges, amelyet az egymással kölcsönhatásban álló, fokozódó szocializáció és individualizáció, a szocialista közösség és a szocialista személyiség kialakulása jellemez.

Felgyorsult a fejlődés, nő az olvasás társadalmi presztizse, emelkedik az izlés szintje:

Ha előrehaladnak a munka és a művelődés "békétárgyalásai", ha az alkotó jellegű munka az egyre műveltebb munkással találkozik.

Az olvasás ma még az esetek nagyobb részében - különösen a fizikai dolgozóknál - a munka ellenére történik. "Nehogy azt higgye, hogy fontos nekem, és tudom, hogy mit csinállok ezen a gépen, nekem az a fontos, hogy olvasni tudjak mellette." "Hiába olvasok szakkönyveket, a külföldi tanulmányutról hazaérkező konstruktőrünk kiröhög", "Tanulok, olvasok, hogy olyan munkát végezhessenek, amit majd nem lehet hozzáolvasás nélkül végezni", "Ilyen munka után csak nagyon könnyűt lehet olvasni". Ezek a vélemények ma még a munkásolvasók háromnegyed részének olvasási bizonyítványát magyarázzák és fogják jelentős részben valószínűleg 2000-ben is, hiszen kevés biztosítéka látszik annak, hogy a megnövekvő szabadidő tartalmas kitöltéséhez az ezredforduló mindennapi munkája a munkások többségénél több motivumot adna, mint ma.

A cimerében könyvet is hordozó szocialista brigádmozgalom növekvő számarányai mellett a munka mellett tanulók és az ujitók számarányának stagnálása és csökkenése visszahúzódó melléktényező, pedig a nyolc általánost végzett tanuló és nem tanuló munkások olvasóportréi között sok tekintetben akkora különbségek vannak, mint az érettségizett és nyolc általánost végzett munkások között, s az ujitóknak a szépirodalmi izlése is magasabb, mint a nem ujitóké az azonos végzettségűek között.

Ha a politikai-világnézeti műveltség és az esztétikai kulturáltság minden társadalmi rétegben egymásra talál.

A mozgalmi "elit" és a kulturális "elit" csaknem minden rétegben többé-kevésbé különválik. Ennek egyik jelensége a politikai és az esztétikai nevelés összehangolatlansága. Egyik frappáns példája: az általános iskolai tankönyvekben éppen a politikai-világnézeti témák irodalmi illusztrációs anyaga a leggyengébb.

Ha a növekvő irodalmi értékkészlet korszerű tárolási és visszakeresési lehetőségeinek megteremtése mellett komoly figyelmet fordítanak a kulturaközvetítő intézmények a választás könnyítésére, az értékelve-szelektáló ajánlásra.

Egy magyar átlagolvasó a könyv formában megjelenő hatalmas információzön töredékét olvassa el életében. Az értékek közötti válogatást ma még nem könnyíti meg eléggé, nem teszi eléggé gazdaságossá az arisz-

tokratikus vagy túlzottan liberális könyvtár, az átlagolvasót nem ismerő és az árut műnek kezelő kritika, a nivótlan tömegkommunikációs adaptáció, a "tudathasadásos" könyvkereskedelmi propaganda.

Ha a művészi értékek befogadásának előkészítésére és az álkultúra kiszorítására kialakul a szocialista szórakozási kultúra.

A megnövekvő szabadidő, az alkotó jellegű munka megterhelése és a nem alkotó jellegű munka kilugozó hatása a feszültségoldó szabadidőtöltési eszközök sajátos keresletét teremti meg, melyre egyelőre még hagyományos áru formájában jelentkező kínálat válaszol nagyrészt.

Ha a könyvet egy olyan tömegkommunikációs rendszer támogatja és egészíti ki, mely tájékozott, közéleti és műértő olvasótábort alakít ki.

Ha nem is vesszük komolyan a Gutenberg korszak végét jelző jeremiádkákat és profeciákat, az új kommunikációs munkamegosztás következményeivel számolni kell. Számolni kell az irodalmi művek tömegkommunikációs változatainak igen sokféle hatásával. A homogenizáló, a "lefelé nivelláló" hatásokkal és a Világtelevízió eredményezte "kulturális entrópia" látomásának bizonyos mértékű realitásaival. Számolni kell azzal, hogy az irodalmi művek televíziós, rádiós változatai újfajta élményeket eredményeznek, amelyeknek társszerzői többé már nemcsak az író és az olvasó, hanem a tévéváltozat alkotói is. Számolni kell a tömegkommunikációs változatoknak az eredeti művet népszerűsítő, biztosító, kiegészítő, illusztráló, leegyszerűsítő, elmélyítő lehetőségeivel.

Ha az iskolában a kész tudást adó tankönyv monopóliumát könyv- és könyvtárhasználatra, a kutatásra és az élményt adó olvasásra tanítás ellensúlyozza.

Ma még nagyrészt a kész, lezárt tudást adó tanárok többsége kevéssé törődik a dinamikus, nagy távlatú ismeretekről olvasó diákjaival, az élmények részeseivel. Amíg a tanárok körében a legdivatosabb szerzők Jókai, Hemingway, Németh L., Moravia és Szabó M. mellett Berkesi, Szilvási, Passuth, Remarque és Dallos, s amíg legkedvesebb olvasmányaik egynegyede lektűr, nem várható, hogy diákjaik 2000-ben jelentősen meghaladják tanáraik olvasási színvonalát.

Ha a könyvolvasók tábora mellett egyre növekszik a könyvet használók tábora, akiknek igényeit olyan újfajta könyvekkel elégítik ki, amelyek korszerű módon felhasználják az audiovizuális kultúra lehetőségeit.

A jövő könyvei között egyre több lesz a képeskönyv, a hanggal, mozgóképpel illusztrált könyv. A zsebkönyvek feljutását a kézikönyveké követi, kialakulnak a könyv és más tömegkommunikációs eszközök korszerű ötvözetei és az újfajta dokumentumokat új módon közvetítő könyvtárak.

Ha az olvasó egyéniségek számának növekedése mellett közelebb kerülnek egymáshoz a gyermek és a felnőtt, a férfi és a nő, a "filosz" és a "technokrata" olvasó.

A nivós gyermekirodalom elébe siet a felnőtt irodalomnak. A felnőtt irodalom pedig egyre egyetemesebb érvényével közelebb kerül a totálisat átfogó gyermekvilághoz. (Kitűnő példa erre Garcia Márquez Száz év magány című regénye.) Ma azonban még az ifjúsági irodalom jelentős része, a lány és a nő regényének csaknem egésze partikularitás.

Ha a művészi, művelődési és konstruktív-technikai összetevékenység nem a "magánolvasással", hanem az aktív művelődés befelé mélyülő, kifelé tágló, sajátosan intim formájával alkot szerves egységet.

A több ezer öntevékeny művészegyüttes százezer aktív tagja az olvasók törzsgárdájának jelentős és különösen értékes részét képezi, számuk növekedése nagy távlatokat nyithat az értékes, de még szűk körben olvasott irodalom, a költészet, a társadalomtudományi művek olvasásának, a természettudományos és technikai öntevékenység pedig az ismeretközli könyvek használatának, együttesen pedig a szocialista szórakozási kultúra legnemesebb rétege kialakításának.

Ha a tények, dokumentumok iránti egyre növekvő érdeklődés ezek művészi, tudományos értelmezése iránti igény növekedésével párosul, ha a fantasztikus távoli jövő irodalmi változatának keresletét a jelenből kinövő reális közeljövő megismerésének és létrehozásának igénye határozza meg.